

VERA VASIĆ
(Novi Sad)

KONDICIONALNE KLAUZE SA NEKONSEKUTIVNOM APODOZOM

Između protaze i apodoze može se uspostaviti konsekutivan i nekonselutivan odnos. Dva su tipa kondicionalnih klausa sa nekonselutivnom apodozom. U prvom tipu nekonselutivna apodoza je dubinski objekatska klaufa subordinirana redukovanoj, diskursno redundantnoj, apodozi; u drugom tipu i protaza i apodoza su dubinski objekatske ili subjekatske klaufe subordinirane klauzama u protazno-apodoznom odnosu. Pošto se u drugom tipu tako dobijena protaza i apodoza međusobno jednače, te kondicionalne klaufe nazvane su ekvativnim.

Ključne reči: sintaksa, složena rečenica, kondicionalna klaufa, ne/konselutivna apodoza, ekvativna kondicionalna klaufa

1. *Parametri klasifikacije.* U ranijim klasifikacijama kondicionalnih klausa osnovni tipološki parametar bila je vrsta odnosa između protaze i apodoze.¹ Ovaj parametar može biti unekoliko izmenjen, sveden na određivanje podesnosti (tačnosti, istinitosti) situacije u kondicionalnoj klaufi da uslovljava situaciju u apodozi (Haiman 1978: 577-581; Funk 1985: 367-375), što je, dalje, dovelo do klasifikacija na osnovu parametra faktivnosti (Haiman 1978: 582; Ivić 1983: 147; Евтjухин 1996: 183)². Nedostatnost logičkog kriterija za utvrđivanje odnosa između dve radnje (Funk 1985: 366; Евтjухин 1996: 194)³ vratilo je u klasifikacije kriterij tipa veze, te se u novijim radovima vrlo često razlikuju kondicionalne klaufe sa konsekutivnom apodozom i kondicionalne klaufe sa nekonselutivnom

¹ O četvornoj odnosno trojnoj tipologiji kondicionalnih klausa u serbokroatišćkoj literaturi, up. R. Katićić (1984-85).

² Značajna je primedba V. B. Jevtjuhina (Евтjухин 1996: 191) o razlici između tvrđenja u logici i prirodnom jeziku u procesu komunikacije: „что в логико-математических рассуждениях нет говорящего человека и поэтому там иррелевантна оппозиция фактивности/нефактивности, а об употреблении УК можно говорить лишь при действии этой оппозиции.“

³ Sažimajući razmatranje o klasifikacionim parametrima Jevtjuhin zaključuje da svi parametri moraju biti semantički.

apodozom (Haiman 1978; Funk 1985; Евтюхин 1996), što, ma koliko se to činilo paradoksalnim, potvrđuje upravo logički kriterij. U vreme dominacije komunikativnog pristupa sintaksi protazno-apodozne strukture razmatrane su sa stanovišta teme-reme.⁴ Značajan doprinos razumevanju i tipologiji kondicionalnih klauza dala su kontrastivna istraživanja, koja su pokazala kako se jedna semantička i pragmatička univerzalija — uslovljavanje jedne situacije drugom — različito sintaksički i morfološki izražava u različitim jezicima (Haiman 1978; König — van der Auwera 1988; Lehmann 1988).

Iz činjenice da očigledno ne postoji samo jedna vrsta parametara za klasifikaciju kondicionalnih klauza može se izvesti pouka da ukrštanje ili spajanje različitih klasifikacionih parametara u većoj meri odražava njihovu stvarnu funkciju u prirodnim jezicima nego metodološku nedoslednost.

2. Kondicionalna klauza sa konsektivnom apodozom:

ako p, onda q;

ako S1 je P1, onda S1/2 je P2; kad/ako S1 bi bilo P1, onda S1/2 bi bilo P2; da S1 je P1, onda S1/2 bi bilo P2.⁵

Složena rečenica sa kondicionalnom klauzom izražava takav uzročno-posledični odnos između dveju situacija koji, uz nužno pojednostavljenje, odgovara strukturi hipotetičkog suda; situacija iz apodoze (drugi član hipotetičkog suda) uslovljena je situacijom iz protaze (prvi član hipotetičkog suda), odnosno veza subjekta i predikata u apodozi vredi samo uz uslov postojanja veze subjekta i predikata u protazi: *ako p, onda q*.⁶ Iz ovako postavljene definicije, sledi da kondicionalna klauza pripada klauzama adverbijalnog, cirkumstancijalnog, tipa; njom se identifikuje jedan od argu-

⁴ Među prvim radovima u kojima se kondicionalne klauze razmatraju sa stanovišta teme-reme je Haimanova studija „Conditionals are topics“ (Haiman 1978).

⁵ U tekstu su korišćene sl. skraćenice cl. — klauza, S1, S2 — subjekat 1, subjekat 2, S1/2 — ili S1 ili S2, P1, P2 — predikat 1, predikat 2, Sn — subjekat redukovane protaze i apodoze (obično sagovornik), Pn — predikat redukovane protaze i apodoze (obično *tvrditi, verovatno je*, i sl.).

⁶ Up. neke od starijih i novijih definicija kondicionalnih klauza u serbokroatištkoj literaturi: npr. Musićevu (1898: 16) koja počiva na semantičkom kriteriju — „rečenice, u kojima se podložnom rečenicom izriče uzročna radnja, kojoj se vršenje samo dopušta, zovu (se) pogodbene ili uvjetne, hipotetičke, kondicionalne ili supozitivne“; Stevanovićevu (1969: 865) — „pogodbene (kondicionalne) rečenice takve su zavisne rečenice kojima se kazuje pogodba, uslov onoga što se iznosi upravnom rečenicom“; gotovo istovetna sa ovima je i definicija B. Müller (1986: 99). Zanimljiva je opaska M. Kravara (1985: 12) izrečena nakon komentara tipologije kondicionalnih klauza: „Jer pogodbene rečenice i nisu ništa drugo nego specijalni oblici načinskog stupnjevanja hipotetičkoga suda kao izraza pomišljene uzročnosti.“

menata predikata njoj superordinirane klauze (Matthiessen–Thompson 1988: 277; Givón 1990: 828; Hopper — Closs Traugott 1993: 175). Na osnovu tipa veze sa predikatom superordinirane klauze, kondicionalna klauza se priključuje podsistemu subordiniranih klauza sa uzročno-posledičnim značenjem (kauzalnim, konsekutivnim i finalnim klauzama), koje se, budući specijalizovane za aktualizaciju jednog aspekta uzročno-posledičnog odnosa, ne mogu međusobno zamenjivati (Milošević 1986: 33, 34; Harris 1988: 73). Razlika je između kondicionalnih i kauzalnih klauza, semantički svodiva na razliku između pretpostavljenog i postojećeg, delatnog, uzroka, pokazuje se u ne/mogućnosti formalizacije pomoću koordiniranih struktura — kauzalna klauza i njoj superordinirana nezavisna klauza mogu se bez ograničenja supstituisati koordiniranim klauzama, a jedini sintaksički znak uzročno-posledičnog odnosa je gramatikalizacija poretka među klauzama (cl1 (< kauzalna cl. = uzrok) cl2 (= posledica)). Gramatikalizacija pogodbeno-posledičnog značenja u koordiniranim klauzama ne obuhvata samo poredak klauza (cl1 (< kondicionalna cl. = uslov) cl2 (= posledica)), nego i formu predikata cl1 (Pranjković 1984: 69). On, naime, mora biti u imperativu, dakle u obliku kojim se identifikuje nerealizovana radnja, što znači da se koordiniranom klauzom može supstituisati samo kondicionalna klauza sa predikatom u futuru II ili prezentu gl. perfektivnog vida, koji takođe identifikuju nerealizovanu radnju sa stanovišta vremena govorenja.⁷ Usled ovakvih temporalno-modalnih i aspekatskih obeležja predikata koordinirana klauza ne može zameniti kondicionalnu klauzu sa predikatom u perfektu i futuru I, što je u slučaju perfekta prouzrokovano time da u vreme govorenja govornik izvesno zna da li je dati uslov mogao delovati, a u slučaju futura što ga takvim smatra.⁸

Mogućnost iskazivanja pogodbeno-posledičnog odnosa koordiniranim klauzama, a ne subordiniranom kondicionalnom i njoj superordiniranom nezavisnom klauzom zavisi i od tipa veze među tim dvema radnjama, te stoga i od leksičkog značenja glagola. Između tih dveju radnji mora postojati nužna uzročno-posledična veza, što se, po pravilu, izražava glagolima koji su u konverznom odnosu: *uči i položićeš, spavaj i odmorićeš se, štedi i imaćeš*, ili glagolima govorenja i komunikativnih aktivnosti: *pitaj i reći će ti, zamoli je i daće ti*. U prvom slučaju agensi moraju biti identični, a u drugom, upravo obrnuto, neidentični. Ako, međutim, među radnjama ne postoji nužna već samo okazionalna uzročno-posledična veza, kondici-

⁷ U primerima tipa: Traži i daće ti — gl. 'tražiti' kontekstualno je perfektizovan.

⁸ Najiscrpnije podatke o temporalno-aspekatskoj paradigmati kondicionalnih klauza u našem jeziku daju studije A. Musića (1898, 1900), te članak M. Kravara (1984). Temporalno-aspekatsku paradigmatu veoma iscrpno razmatra V. B. Jevtjuhin (Евтюхин 1996).

onalna klauza i njena apodoza ne mogu se supstituisati koordiniranim strukturama bez gubitka relevantne semantičke informacije. Leksikalizacija kondicionalnog značenja pomoću perifrastičnog operatora *i/ili* modalnih partikula u koordiniranim strukturama nema isti opseg i status kao gramatikalizacija kondicionalnog značenja na sintaksičkoj razini, stoga što dovodi do prevođenja protaze u subjekatsku komplementnu klauzu, koja se u zavisnosti od tipa predikata može ili ne može podvrgnuti kondenzaciji pomoću deverbativne imenice (*ako je pročitao knjigu, posudiće ti je / u slučaju da je pročitao knjigu, možda će ti je posuditi*).⁹

3. Kondicionalne klauze, nekonsekutivnom apodozom

3.1. ako p (onda q +) z

ako S1 + P1 (onda S1 + Pn + conj) S2 je P2

Tipičan odnos uslova i posledice modifikovan je pomeranjem fokusa pažnje sa apodoze na njoj subordiniranu objekatsku klauzu, što je omogućeno pragmatičkom i gramatičkom redundantnošću njenog predikata. U funkciji predikata apodoze javlja se tranzitivan glagol govorenja ili kognitivne i komunikativne radnje, ostvaren u formi imperativa ili kao dopuna modalnog glagola, odnosno perifrastični predikat iste semantike; npr.¹⁰

(1) Ako hoćeš da telefoniraš, telefon je u predsoblju.

(*znaj da / treba da znaš da / imaj na umu da / je telefon u predsoblju)

Redukcijom apodoze njoj subordinirana objekatska klauza postaje formalno nezavisna i ostvaruje kontaktni položaj sa protazom, ali ne i direktnu uzročno-posledičnu vezu, usled čega se ovakve kondicionalne klauze ne mogu ostvariti kao koordinirane, niti se mogu kondenzovati. Formalna nekonsekutivnost apodoze ne utiče, međutim, na status i funkciju protaze, koja sva relevantna obeležja stiče u diskursu, što i omogućava njenu adekvatnu identifikaciju te time i prihvatljivu interpretaciju celog iskaza.

⁹ Nije slučajno što u primerima koje navodi P. Piper (1998) nema onih koji bi reprezentovali ovaj tip kondicionalnih klauza.

¹⁰ Odgovarajući Haimanov primer i komentar glase: „There's food in the fridge, if you're hungry“ (Haiman 1978: 564), „the consequent is judged not on the basis of its truth, but on the basis of its appropriateness in the world defined by the conditional clause“ (581).

Jevtjuhin (Евтюхин 1996: 186) izdvaja primere ovoga tipa u posebnu grupu i pri tome daje sledeće objašnjenje: „В подобных УК говорящий устанавливает условную связь между смыслом зависимой части и соответствующим главной части и специфическим речевым актом 'каузации знания' относительно реально существующего положения дел.“

3.2. ako (p +) z, onda (p +) y
ako (Sn + Pn + conj) S1 je P1, onda (Sn + Pn + conj) S2 je P2

Na sintaksičkoj razini tipična protazno-apodozna struktura modifikovana je u tom smislu što se predikat protaze, repriziran u apodozi, redukuje, a funkciju predikata u novoj protazi i apodozi preuzimaju predikati objekatskih ili subjekatskih klauza, dubinski subordiniranih redukovanim klauzama. Uključivanje predikata tih klauza u protazno-apodoznu strukturu praćeno je brisanjem njihovih veznika. Među materijalnim sadržajima tako dobijene protaze i apodoze ne postoji odnos uslova i posledice, premda je on gramatikalizovan. One, stoga, čak naizgled poriču i logički sud *ako p, onda q*, te sa stanovišta logike, ali ne i gramatike prirodnih jezika, mogu biti i nezanimljive.¹¹ Na semantičkoj razini one izražavaju ne/mogućnost uspostavljanja neke tvrdnje na osnovu ne/mogućnosti uspostavljanja neke druge tvrdnje, iz čega sledi da imaju funkciju semantičkog kvantifikatora kojim se verovatnoća postojanja veze S1 je P1 jednači sa verovatnoćom postojanja veze S2 je P2. Takva njihova funkcija dozvoljava da se nazovu ekvativnim kondicionalnim klauzama.¹²

ako tvrdiš da je S1 je P1, tada moraš (se mora) tvrditi i da je S2 je P2
ako je verovatno da je S1 je P1, tada je verovatno i da je S2 je P2

Složena rečenica sa ekvativnom kondicionalnom klauzom razlikuje se od svih drugih složenih rečenica sa kondicionalnom klauzom po tome što se nikad ne javlja samostalno niti kao prva u diskursu, već samo kao replika na prethodni iskaz, što je uslovljeno tim da se njima poriče ono što je već tvrđeno. Preuzimajući prethodni iskaz, promenivši mu pri tome modalitet — uslovljavanje tvrdnje namesto tvrdnje — govornik preuzima na sebe odgovornost za izricanje ocene o ne/prihvatljivosti uspostavljene veze S1 je P1, na osnovu upoređivanja sa ne/prihvatljivošću veze S2 je P2, što znači da S1 je P1 može biti uporedivo sa S2 je P2 — komparativni tip ekvativnih kondicionalnih klauza, ili neuporedivo — nekomparativni tip.¹³

¹¹ Za primer na koji je obratio pažnju I. Copi u knjizi „An introduction to logic“ (1972), a koji glasi: „If Hitler was a military genius, I'm a monkey's uncle“ — Haiman (1978: 578) daje sledeći komentar: „Here 'no real connection, either logical, definitional, or causal, obtains between antecedent and consequent'. Sentence (45) is an example of a conditional that is valid if both antecedent and consequent are false.“

¹² Ovaj termin je predložen na osnovu delimičnog funkcionalnog i semantičkog podudaranja sa ekvativnim genitivom (Ivić 1971).

¹³ Povodom primera „If Alger Hiss was guilty, Richard Nixon was a great American“ za koji kaže da može imati dve gramatički overene i jednu gramatički neoverenu in-

Govornikovoј nameri da porekne prethodni iskaz, da izrečenoј tvrdnji suprotstavi svoју, odgovara i raspoređivanje aktera. Subjekatsku funkciju u apodozi govornik najčešće, vrlo egocentrično, dodeljuje ili samom sebi ili 3. licu s kojim empatiše. Subjekatsku funkciju u protazi obično dodeljuje 3. licu, a sagovorniku ako je iznenađen njegovim postupkom i zbog toga ga prekoreva.

3.2.1. U komparativnom tipu ekvativnih kondicionalnih klauza moraju biti zadovoljena dva od sledeća tri uslova — prvi i drugi, ili prvi i treći:

— tip veze „S je P“ je semantički isti u protazi i apodozi:

(2) Ako je on pametan, onda sam ja Bizmark.

(3) Ako je on lep, onda je ona Greta Garbo.

(4) Ako je on Tom Kruz, onda je ona Madona.

(5) Ako je on student, onda sam ja predsednik akademije.

— u funkciji apodoznog predikativa je singularan, najčešće opštepoznat pojam:

(2) Ako je on pametan, onda sam ja Bizmark.

(6) Ako on ume da peva, onda sam ja Pavaroti.

— apodozni predikat je negiran preko univerzalnog kvantifikatora:

(7) Ako si ti normalan, onda niko nije normalan.

(8) Ako je on normalan, onda je ceo svet poludeo.

(> Ako je on normalan, onda niko nije normalan.)

U slučaju da su „je P1“ i „je P2“ kopulativni predikati ispred imeničkog predikativa može se javiti partikula *kao*, koja je nefaktivna:

ako je tačno da je S1 je kao P1, tada je S2 je kao P2.

(9) Ako je on lep kao Tom Kruz, onda je ona lepa kao Madona.

3.2.2. U nekomparativnom tipu ekvativnih kondicionalnih klauza ne postoji semantička veza između S1 je P1 i S2 je P2. Preuzevši iskaz prethodnog govornika govornik ga vrednuje s obzirom na kriterij *ne/istinito, ne/tačno, ne/prihvatljivo*, i to tako što ga dovodi u vezu sa tvrdnjom S2 je

terpretaciju, u zavisnosti od stava govornika, Haiman (1978: 579) daje sledeći komentar, pozivajući se na Ramseya (General propositions and causality, 1931: 247) „if two people are arguing about 'if p, will q?', and are both in doubt about p, THEY ARE ADDING P HYPOTHETICALLY TO THEIR STOCK OF KNOWLEDGE, and arguing ON THAT BASIS about q“ (580); da bi zatim zaključio: „Consider a possible world A which differs minimally from the actual world; then 'if A, B' will be true just in case B is true in that world“ (580).

P2 za koju zna da nije istinita, tačna, prihvatljiva, te na osnovu toga i tvrdi da je i S1 je P1 netačno. Srazmerna neprihvatljivosti ili neverovatnosti veze S1 je P1 je i neprihvatljivost, čak apsurdnost veze S2 je P2, odnosno ukoliko je S2 je P2 neverovatnije utoliko je jače negiranje tvrdene istinitosti S1 je P1 iz prethodne replike.

- (10) Ako je on pošten, onda sam ja rimski papa.
- (11) Ako je on student, onda si ti Napoleon.
- (12) Ako se on razume u fudbal, onda sam ja majmun.

Prevođenje ekvativne kondicionalne klauze u koordiniranu nalaže da se apodозна klauza realizuje ili kao kopulativna sa semantičkom nijansom adverbzivnosti (*on je lep kao Tom Kruz, a Pera je lep kao Apolon*) ili kao poredbena klauza sa veznikom *kao što* čiju faktivnost ukida partikula *kao* ispred predikativa (*on je lep kao Tom Kruz kao što je i Pera lep kao Apolon*). U slučaju punoznačnog glagola faktivnost poredbene klauze se isključuje ne samo na osnovu pragmatičkog konteksta već i na osnovu partikule *i* (*on zna engleski, kao što i ja znam kineski*).

Direktna kondenzacija ekvativnih kondicionalnih klauza izostaje; one se mogu kondenzovati samo indirektno pod uslovom da ostvare svoju bazičnu sintaksičku funkciju, objekatsku ili subjekatsku, a da se kondenzaciji, i to po pravilu perifrastičnoj, podvrgne njima dubinski nadređena nezavisna klauza: *u slučaju da tvrdiš da je S je P tada moraš/možeš tvrditi i da je S2 je P2*, ili retko: *tvrdeći da je S1 je P1 tvrdiš i da je S2 je P2*.

4. *Tipološki status kondicionalnih klauza sa nekonsekutivnom apodozom*. Iz činjenica da između protaze i apodoze ne postoji uzročno-posledični odnos, čak ni na dubinskom nivou, gde se apodozni sadržaji ostvaruju u objekatskoj (3.1) ili i subjekatskoj komplementnoj klauzi (3.2), a da takav odnos postoji između presuponirane klauze, superordinirane za objekatsku klauzu, i ostvarene protaze (3.1), odnosno između presuponiranih klauza, superordiniranih za objekatske ili subjekatske klauze, sa gl. tipa *tvrditi* i *verovatno je* kao predikatom, može se izvesti zaključak da se jedan isključivo semantički (i logički) odnos može gramatikalizovati na sintaksičkoj razini, te da je i sa pragmatičkog stanovišta sintaksička gramatikalizacija dovoljan indikator semantičkog odnosa.

4.1. *Pragmatički status ekvativnih kondicionalnih klauza*. Pobijanje izrečene tvrdnje tako što se ona prvo ponovi, a zatim nakon promene modaliteta, što je sintaksički formalizovano, dovede u vezu s novom, najčešće apsurdnom, tvrdnjom — delotvornije je od direktnog negiranja. Samim negiranjem takve tvrdnje ne bi se mogla vrednovati mogućnost njenog postavljanja, što se ekvativnim kondicionalnim klauzama kao svojevrsnim

gramatikalizovanim semantičkim kvantifikatorima verovatnoće može učiniti. Upravo zbog toga su ove klauze vrlo podesno sredstvo za izražavanje ličnog stava, te su stoga i relativno česte u govornom jeziku.

LITERATURA

- ЕВТЮХИН, В. Б. (1996) Группировка полей обусловленности: причина, условие, цель, следствие, уступка, у: Бондарко, А. В. (ред.) *ТФГ — Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность*, Санкт-Петербург: «Наука», 138–213.
- FUNK, W. P. (1985) On a semantic typology of conditional sentences, *Folia linguistica* XIX/3–4, 365–415.
- GIVÓN, T. (1990) *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, Vol. II, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- HAIMAN, J. (1978), Conditionals are Topics, *Language* 54, 564–590.
- HAIMAN, J. — S. A. THOMPSON (eds.) (1988) Clause combining in grammar and discourse, *Typological studies in language (TSL)*, Vol. 18, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- HARRIS, M. (1988) Concessive clauses in English and Romance, u: Haiman–Thompson (1988: 71–100).
- HOPPER, P. J. — E. CLOSS TRAUGOTT (1993) *Grammaticalization*, Cambridge: University Press.
- IVIĆ, M. (1971) O ekvativnom genitivu srpskohrvatskog jezika, *Serta slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, München, 301–308.
- IVIĆ, M. (1983) O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama, u: *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta, 145–155.
- KATIČIĆ, R. (1984–85) Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskom, *Zbornik Matije srpske za filologiju i lingvističku* XXVII–XXVIII, 339–343.
- KÖNIG, E. — J. VAN DER AUWERA (1988) Clause integration in German and Dutch conditionals, concessive conditionals, and concessives, u: Haiman–Thompson (1988: 101–135).
- КРАВАР, М. (1985) Модална типологија хипотетичког периода у хрватско-српском језику, *НССУВД* 14/2, 11–21.
- LEHMANN, CH. (1988) Towards a typology of clause linkage, u: Haiman–Thompson (1988: 181–227).
- MATTHIESSEN, CH. — S. A. THOMPSON (1988) The structure of discourse and 'subordination', u: Haiman–Thompson (1988: 275–331).
- МИЛОШЕВИЋ, К. (1986) Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује, *НССУВД* 15/1, 33–47.
- MÜLLER, B. (1986) Међусобни односи међу логичко-семантичким релацијама и зависним односно независним синтаксичким структурама, *НССУВД* 15/1, 95–103.
- MUSIC, A. (1898) Rečenice s konjunkcijom „ako, neka, li“ u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 134, 1–79.

-
- MUSIĆ, A. (1900) Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 142, 1–125.
- ПИПЕР, П. (1998) О кондиционалности у простој реченици, *Јужнословенски филолог* LIV, 41–58.
- PRANJKOVIĆ, I. (1984) Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, 13, Zagreb.
- СТЕВАНОВИЋ, М. (1969) *Савремени српскохрватски језик II: Синтакса*, Београд: Научна књига.